

## ВИТОКИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ (ПІДСИСТЕМА КОНСОНАНТИЗМУ): ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті докладно проаналізовано погляди мовознавців щодо процесів становлення і розвитку підсистеми консонантизму протослов'янського діалекту праслов'янської мови у світлі загальних тенденцій розвитку праслов'янської фонологічної системи в цілому. Обґрунтовано важливість вивчення історико-фонологічних досліджень славистів з метою підвищення експланаторного рівня фонології та встановлення причинно-наслідкових ланцюгів, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови.

Ключові слова: праслов'янська мова, фонологічна система, підсистема консонантизму.

Дослідження історії фонологічної системи будь-якої мови не обмежується лише цією мовою, фактично воно представляє вивчення низки мов, пов'язаних відношеннями «предок — нащадок»<sup>1</sup>. Вивчення рефлексів праслов'янської фонологічної системи, з огляду на наступність мовних змін, підвищує експланаторність історичної фонології української мови. Як зазначив В. Я. Плоткін, «успішним може бути лише розгляд цілісних процесів еволюції фонологічних систем у якомога ширших хронологічних межах, бо причинно-наслідкові ланцюги, що зумовили хід фонологічної еволюції в кожній зазначеній мові, мають свій початок у її передісторії»<sup>2</sup>. Дослідженню фонологічних процесів праслов'янської мови присвячено праці Н. ван Вейка, М. С. Трубецького, Р. О. Якобсона, Р. Нахтігала, Р. Коржинека, А. Мартіне, А. Фурдаля, В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, Ю. В. Шевельова та ін.

Історико-фонологічне вивчення протослов'янського та праслов'янського мовного матеріалу є продовженням традицій фонетистів Лейпцизької, Харківської, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл.

У лінгвістичній літературі є різні погляди щодо проблеми походження праслов'янської мови, які можна сформулювати у вигляді двох протилежних тез: 1) між праїндоевропейським та праслов'янським періодами реконструюються перехідні мови (здебільшого прихильники цієї гіпотези твердять про

<sup>1</sup> Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок — потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского.— Абакан, 2001.— С. 18.

<sup>2</sup> Плоткин В. Я. Эволюция фонологических систем: на материале германских языков.— М., 1982.— С. 10.

прабалто-слов'янську мову<sup>3</sup>); 2) праслов'янська мова виділяється безпосередньо з діалектів праїндоевропейської мови (визнається протослов'янський період).

Оцінку наукової обґрунтованості ідей, які покладено в основу представлених гіпотез, подав Ю. Я. Бурмистрович<sup>4</sup>. Вагомим критичним аргументом до гіпотези про існування проміжної прабалто-слов'янської мови дослідник вважає відсутність «цілісного опису хоч би одного з рівнів прабалто-слов'янської мови», тоді як дослідження генезису праїндоевропейської та праслов'янської мов представлені в повному обсязі<sup>5</sup>. Застосування методики внутрішньої реконструкції та встановлення відносної хронології підвело сучасних лінгвістів до висновку про виділення праслов'янської мови (або групи праслов'янських діалектів) безпосередньо з індоєвропейської прамови (згідно з фундаментальною тезою П. Ф. Фортунатова прамова також є групою діалектів) без перехідного прабалто-слов'янського періоду. Такої думки дотримувалося багато дослідників, зокрема Є. Д. Поливанов, В. К. Журавльов, О. М. Трубачов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова тощо<sup>6</sup>. Розглядаючи питання взаємодії між слов'янськими та балтійськими мовами, Ф. П. Філін дійшов висновку, що зв'язки між мовами були, проте підстав постулювати наявність спільної прамови немає<sup>7</sup>.

Праслов'янська фонологічна система, на думку В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, бере початок у протослов'янському діалекті праїндоевропейської мови<sup>8</sup>. Наявність протослов'янського періоду визнавали також С. Ю. Адліванкін, Г. О. Хабургаєв, Р. В. Алімпієва та ін.<sup>9</sup>

Грунтовний аналіз мовних процесів, які характеризують фонологічну систему протослов'янського діалекту праїндоевропейської мови, знаходимо в працях Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової<sup>10</sup> та інших дослідників. Зокрема, Г. С. Кличков, С. Д. Кацнельсон, В. К. Журавльов<sup>11</sup> розглянули ті

<sup>3</sup> Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 13.

<sup>4</sup> Там же.— С. 13–14.

<sup>5</sup> Там же.— С. 14.

<sup>6</sup> Поливанов Е. Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов (1928) // Поливанов Е. Д. Избранные труды по восточному и общему языкознанию.— М., 1991.— С. 59–60; Журавлёв В. К. Ответ на вопрос № 10 к IX Международному съезду славистов: «Какая концепция балто-славянских отношений является, по вашему мнению, наиболее адекватной сложному характеру этих отношений (первоначальное единство; древнее ареальное соседство; вторичное сближение обоих индоевропейских диалектов и т. д.)?» // Вопр. языкознания.— 1983.— № 4.— С. 39–40; Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвист. исслед. — М., 1991.— С. 5; Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 14; Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии : Учеб. пособие. — М., 2004.— С. 8, 11.

<sup>7</sup> Филлин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : Историко-диалектолог. очерк.— М., 1972.— С. 8–10, 14–16.

<sup>8</sup> Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 14; Маслова В. А. Зазнач. праця.— С. 8.

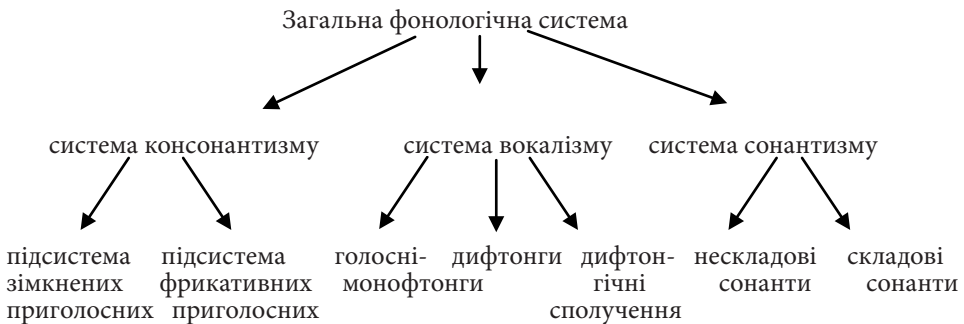
<sup>9</sup> Адліванкин С. Ю. Краткий очерк истории праславянской фонетики.— Пермь, 1971.— С. 13–14; Хабургаев Г. А. Старославянский язык.— 2-е изд., перераб. и доп.— М., 1986.— С. 65–66; Алимпиева Р. В. Сравнительная грамматика славянских языков.— Калининград, 1996.— С. 16.

<sup>10</sup> Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 46–71; Маслова В. А. Зазнач. праця.— С. 196–421.

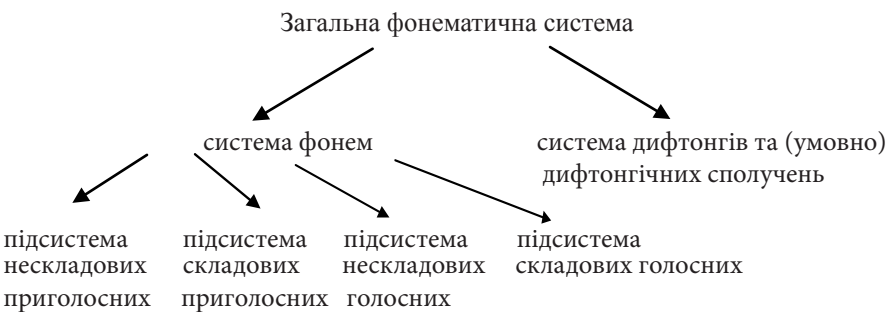
<sup>11</sup> Кличков Г. С. Типологическая гипотеза реконструкции индоевропейского праязыка // Вопр. языкознания.— 1963.— № 5.— С. 5–14; Кацнельсон С. Д. К

самі процеси фрагментарно або віднесли їх до іншого періоду (праіндоєвропейського взагалі чи праслов'янського). Аналізуючи погляди мовознавців щодо основного складу фонологічної системи протослов'янського діалекту та щодо наявних у протослов'янський період процесів, ми дійшли висновку про неоднозначність розв'язання в лінгвістичній літературі низки проблем — як конкретних, так і загального характеру.

Наприклад, питання структурної організації загальної фонологічної системи протослов'янського діалекту в сучасних дослідженнях вирішується по-різному. Зокрема, структуру поданого В. А. Масловою <sup>12</sup> матеріалу можна представити у вигляді такої схеми:



Аналіз дослідження Ю. Я. Бурмистровича <sup>13</sup> дозволив накреслити іншу схему, зважаючи на відмінності в структурній організації загальної фонематичної системи:



Вивчення історії фонологічної системи протослов'янського діалекту праіндоєвропейської мови передбачає також аналіз досліджень, присвячених висвітленню конкретних питань: 1) склад задньоязикових (гутуральних) фонем у підсистемі нескладового консонантизму фонологічної системи протослов'янського діалекту (кількість рядів); 2) реконструкція дзвінких та глухих придихових; 3) статус чистої лабіальної фонемі /b/; 4) склад щілинних фонем протослов'янського діалекту; 5) підсистема сонантизму протослов'янського діалекту праіндоєвропейської мови: статус складових та нескладових сонорних; 6) структурна належність нескладових *u, i*; 7) підси-

фонологической интерпретации протоиндоєвропейской звуковой системы // *Вопр. языкознания.* — 1958. — № 3. — С. 55–59; *Журавлёв В. К.* Формирование группового сингармонизма в праславянском языке // *Вопр. языкознания.* — 1961. — № 4. — С. 33–42; *Журавлёв В. К.* Генезис протезов в славянских языках // *Вопр. языкознания.* — 1965. — № 4. — С. 32–43.

<sup>12</sup> *Маслова В. А.* Знач. праця.

<sup>13</sup> *Бурмистрович Ю. Я.* Знач. праця. — С. 46–71.

стема складового вокалізму (довгі, короткі та надкороткі голосні); 8) підсистема дифтонгів та дифтонгічних сполучень; 9) дивергенція щілинної фонемі /s/, процес сатемізації; 10) конвергенція придихових та лабіалізованих приголосних фонем у чисті; 11) наслідки фонематичного закону делябіалізації для фонологічної системи протослов'янського діалекту індоєвропейської прамови<sup>14</sup>.

Проблема встановлення кількості рядів задньоязикових (гутуральних) приголосних у пізній фонологічній системі індоєвропейської мови або в початковій протослов'янській фонологічній системі залишається актуальною і для сучасних дослідників. Погляди мовознавців щодо зазначеної проблеми можна звести до трьох основних гіпотез: 1) виділення трьох рядів гутуральних; 2) виділення двох рядів; 3) виділення одного ряду гутуральних<sup>15</sup>.

Прихильники першої гіпотези, зокрема Є. Курилович, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Иванов<sup>16</sup> постулюють для фонологічних систем групи діалектів праіндоєвропейської мови наявність велярних (g, k, g<sup>h</sup>, k<sup>h</sup>), лабіовелярних (g<sup>u</sup>, k<sup>u</sup>, g<sup>hu</sup>, k<sup>hu</sup>) та палаталізованих (палатовелярних, за Ю. Я. Бурмистровичем<sup>17</sup>) задньоязикових (g', k', g<sup>h'</sup>, k<sup>h'</sup>) приголосних. Однією з причин неможливості функціонування трьох рядів задньоязикових фонем в індоєвропейських діалектах В. І. Георгієв, С. Д. Кацнельсон, Г. С. Кличков, Ю. Я. Бурмистрович вважають відсутність такого складу гутуральних у підсистемах консонантизму деяких індоєвропейських мов<sup>18</sup>. Цікаво, що прихильники трирядної теорії (В'яч. Вс. Иванов, Т. В. Гамкрелідзе) вказали на нестабільність одного з рядів гутуральних у системі. Дослідники визнали, що палаталізовані задньоязикові фонемі є максимально маркованими, тому піддаються елімінації, зливаються з велярними<sup>19</sup>. За спостереженням В. І. Георгієва, палатальні гутуральні найчастіше трапляються перед голосним переднього ряду, що вказує на вторинність протиставлення «палатальність — велярність» для задньоязикових<sup>20</sup>. Ця думка В. І. Георгієва підтверджується пізнішими

<sup>14</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 46–71; Маслова В. А. Знач. праця; Журавлєв В. К. Формирование группового сингармонизма в праславянском языке.— С. 33–42; Журавлєв В. К. Генезис протезов в славянских языках.— С. 32–43; Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Реконструкция системы смычных в праиндоевропейском // *Вопр. языкознания*.— 1980.— № 4.— С. 21–35; Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Проблема языков centum и satem и отражение «гуттуральных» в исторических индоевропейских диалектах // *Вопр. языкознания*.— 1980.— № 6.— С. 13.

<sup>15</sup> Кацнельсон С. Д. Знач. праця.— С. 56; Журавлєв В. К. Внутренняя реконструкция // *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей : Теория лингвист. реконструкции*.— М., 1988.— С. 83–84; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 47–48; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 79–90.

<sup>16</sup> Курилович Е. О методах внутренней реконструкции // *Новое в лингвистике*.— М., 1965.— Вып. 4.— С. 400–433; Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Проблема языков centum и satem... — С. 13.

<sup>17</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 48.

<sup>18</sup> Георгієв В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков.— М., 1958.— С. 29; Курилович Е. Знач. праця.— С. 57; Кличков Г. С. Знач. праця.— С. 12; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 47.

<sup>19</sup> Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Проблема языков centum и satem...— С. 13.

<sup>20</sup> Георгієв В. И. Знач. праця.— С. 36.

висновками В. К. Журавльова та В. А. Маслової, з погляду яких палаталізовані гутуральні є алофонами веллярних<sup>21</sup>.

З іншого боку, і гіпотезу, у якій постульовано один ряд гутуральних (g, k, g<sup>h</sup>, k<sup>h</sup>), прийняти важко. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, різноманітність рефлексів гутуральних у сучасних індоєвропейських мовах неможливо звести до одного ряду<sup>22</sup>. В останніх дослідженнях сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, найвірогіднішою з позиції системності фонологічної будови мови є дворядна гіпотеза, тільки в тому її варіанті, де для протослов'янського періоду визнається наявність веллярного та лабіовеллярного рядів гутуральних (g, k, g<sup>h</sup>, k<sup>h</sup>, g<sup>u</sup>, k<sup>u</sup>, g<sup>hu</sup>, k<sup>hu</sup>)<sup>23</sup>.

Що ж до реконструкції придихових фонем для протослов'янської підсистеми консонантизму, в історико-фонологічних дослідженнях представлено три варіанти: 1) схема, у якій дзвінкі придихові (b<sup>h</sup>, d<sup>h</sup>, g<sup>h</sup>, g<sup>hu</sup>) протиставлені глухим (p<sup>h</sup>, t<sup>h</sup>, k<sup>h</sup>, k<sup>hu</sup>); 2) схема без глухих придихових; 3) схема, у якій на місці дзвінків придихових реконструйовано фонemi з іншою артикуляційною якістю. Перший варіант визнавали І. М. Тронський, О. Семереньї<sup>24</sup>; за визначеннями Ю. Я. Бурмистровича й В. А. Маслової, він реалістичніший з типологічного погляду<sup>25</sup>. Дослідники спиралися на аргументи Р. О. Якобсона, А. Мартіне, В. В. Мартинова, які вважають, що потрібне протиставлення фонем («чиста дзвінка — чиста глуха — придихова дзвінка») не фіксується в жодній з мов світу<sup>26</sup>. Згідно з універсалією, сформульованою В. В. Мартиновим, маркований ряд фонем (а таким є дзвінкі придихові в протослов'янському діалекті) не може функціонувати в мові без відповідного немаркованого ряду (до нього відносять глухі придихові)<sup>27</sup>.

Стосовно третього варіанта, В. А. Маслова відзначила, що невизначеність фонетичної природи дзвінків придихових характерна для низки фонологічних досліджень, присвячених висвітленню проблем праіндоєвропейського консонантизму<sup>28</sup>. На думку Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова, ознака придиховості в підсистемі зімкнених фонем праіндоєвропейської мови є взагалі фонологічно не релевантною<sup>29</sup>. Отже, придиховий та відповідний непридиховий, як вважають дослідники, є комбінаторними варі-

<sup>21</sup> Журавльов В. К. Реконструкция праславянской системы шумных согласных древнейшего синхронного состояния // Изв. на Ин-та за българ. език.— София, 1967.— Кн. 14.— С. 41; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 89.

<sup>22</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 48.

<sup>23</sup> Журавльов В. К. Внутренняя реконструкция.— С. 83–84; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 48; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 88.

<sup>24</sup> Тронский И. М. Общеиндоевропейское языковое состояние.— Ленинград, 1967.— С. 37–39; Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание.— М., 1980.— С. 69–70, 159–161.

<sup>25</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 47; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 31.

<sup>26</sup> Якобсон Р. О. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание // Новое в лингвистике.— М., 1963.— Вып. 3.— С. 103; Мартынов В. В. Славянская и индоевропейская аккомодация.— Минск, 1968.— С. 8–9; Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях : Проблемы диахрон. фонологии.— М., 1960.— С. 153.

<sup>27</sup> Мартынов В. В. Знач. праця.— С. 8–9.

<sup>28</sup> Маслова В. А. Знач. праця.— С. 33–37.

<sup>29</sup> Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Проблема языков centum и satem...— С. 27.



антами відповідних фонем», що залежать від позиції у слові<sup>30</sup>. На відсутність аспіратів у фонологічній системі протослов'янського періоду вказував В. К. Журавльов<sup>31</sup>. Проте загальноприйнятою в сучасних історико-фонологічних дослідженнях є така схема протослов'янської підсистеми консонантизму, де чітко реконструюються як глухі, так і дзвінки придихові<sup>32</sup>, що дозволяє краще пояснити їхні рефлексії в сучасних слов'янських мовах.

Сутність проблеми реконструювання білабіальної фонемі /b/ у складі інших лабіальних приголосних протослов'янського діалекту індоєвропейської прамови полягає насамперед у її нечастотності, що, на думку О. Н. Савченка, І. М. Тронського, О. Семереньї та ін., є показником слабкості цієї фонемі<sup>33</sup>. Ю. Я. Бурмистрович відзначив припущення Х. Педерсена про відсутність чистої дзвінкої фонемі /b/ у протослов'янській фонологічній системі<sup>34</sup>. Подібні припущення стали поштовхом для виникнення інших гіпотез. Як зазначили дослідники, уперше думку про первинність глоталізованих фонем для праіндоєвропейської мови, з яких пізніше виникли чисті дзвінки зімкнені, висловив А. Мартіне<sup>35</sup>. На основі цієї ідеї Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, а також П. Дж. Хопер створили цілісну теорію, яка одержала назву глотальної теорії. Дослідники вважають, що здебільшого фонетичні та фонематичні процеси в сучасних мовах, які є нащадками індоєвропейської прамови, можна пояснити лише за умов визнання факту наявності в праіндоєвропейській підсистемі консонантизму глоталізованих фонем<sup>36</sup>.

Ми не будемо заглиблюватися в сутність глотальної теорії, адже визначення її цінності для історико-фонологічного вивчення сучасних мов здійснювали вже багато мовознавців, зокрема О. М. Трубачов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова<sup>37</sup>. Ця теорія цікавить нас насамперед з погляду її придатності для з'ясування статусу білабіальної чистої фонемі /b/ у системі приголосних фонем протослов'янського діалекту. Так, основними недоліками зазначеної теорії, на думку дослідників, є типологічна унікальність переходу глоталізованих приголосних у дзвінку неглоталізовану (на цьому особливо наголошував О. М. Трубачов<sup>38</sup>), а також відсутність указівки на причини подібного переходу<sup>39</sup>. В. А. Маслова зазначає, що глоталізовані

<sup>30</sup> Там же.

<sup>31</sup> Журавльов В. К. Реконструкция праславянской системы шумных согласных... — С. 23, 38, 41.

<sup>32</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця. — С. 47; Маслова В. А. Знач. праця. — С. 27–37.

<sup>33</sup> Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. — М., 1974. — С. 60; Тронский И. М. Знач. праця. — С. 40; Семеренья О. Знач. праця. — С. 66.

<sup>34</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця. — С. 48.

<sup>35</sup> Мартине А. Знач. праця. — С. 11; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця. — С. 48.

<sup>36</sup> Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Реконструкция системы смычных в праиндоевропейском. — С. 21–35; Хопер П. Дж. Языки «Desert» и «Taihum»: индоевропейская изоглосса // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1988. — Вып. 21. — С. 173–182.

<sup>37</sup> Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исслед. — М., 1991. — С. 66–67; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця. — С. 48–50; Маслова В. А. Знач. праця. — С. 46–50.

<sup>38</sup> Трубачёв О. Н. Знач. праця. — С. 66–67.

<sup>39</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця. — С. 48; Маслова В. А. Знач. праця. —

приголосні взагалі нетипові для індоєвропейського ареалу, а якщо й можлива реконструкція їх, то тільки для раннього праіндоєвропейського періоду<sup>40</sup> Дослідниця спирається на погляди О. М. Трубочова, Г. Б. Джаукяна та ін.<sup>41</sup>

Склад підсистеми щілинних (фрикативних) фонем у протослов'янському діалекті мовознавці реконструювали неоднозначно. Найпоширенішою серед дослідників є думка, згідно з якою до підсистеми щілинних фонем зазначеного діалекту входила тільки одна фонема /s/<sup>42</sup>. Її висока частотність, з одного боку, й слабе включення в систему консонантизму, — з другого, що стало причиною появи пустих клітин, викликали низку дивергентних процесів, які докорінним чином змінили всю підсистему консонантизму<sup>43</sup>.

Загальноприйнятою в мовознавстві є теза про подвійну природу сонантів, згідно з якою сонорні звуки займають проміжне положення між приголосними та голосними. Зокрема, Є. Д. Поливанов розрізнявав сонанти (складові) та сонорні звуки (нескладові)<sup>44</sup>. Однією з основних суперечливих проблем у дослідженні системи сонантів протослов'янського діалекту мовознавці, зокрема Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова<sup>45</sup>, вважають визначення статусу складових (m°, n°, r°, l°) та нескладових сонорних фонем (m, n, r, l). Так, деякі вчені вважають складові й нескладові сонанти окремими фонемами<sup>46</sup>. Б. М. Гаспаров, П. С. Сигалов, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Иванов реконструювали складові й нескладові сонанти як алофони тих самих фонем<sup>47</sup>.

Визнання складових сонантів окремими фонемами в сучасній лінгвістиці ґрунтується на даних типології, а також на результатах порівняльно-генетич-

С. 69–76.

<sup>40</sup> Маслова В. А. Знач. праця.— С. 72–73.

<sup>41</sup> Трубочёв О. Н. Знач. праця.— С. 67; Джаукян Г. Б. Индоевропейская фонема \*b и вопросы реконструкции индоевропейского консонантизма // Вопр. языкознания.— 1982.— № 5.— С. 64–65.

<sup>42</sup> Див.: Мейе А. Общеславянский язык / Пер с фр.; общ. ред. С. Б. Бернштейна.— М., 2000.— С. 30; Журавлёв В. К. Диахроническая фонология.— М., 1986.— С. 173–174; Савченко А. Н. Знач. праця.— С. 80; Беляев Д. Д. Становление праславянских задненёбных: материалы к спецкурсу по истории праславянского языка.— Владимир, 1978.— С. 24; Семереньи О. Знач. праця.— С. 83; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 50; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 93.

<sup>43</sup> Журавлёв В. К. Внутренняя реконструкция.— С. 83–84; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 50, 62–66.

<sup>44</sup> Поливанов Е. Д. Толковый терминологический словарь по лингвистике (1935–1937) // Поливанов Е. Д. Избранные труды по восточному и общему языкознанию.— М., 1991.— С. 430.

<sup>45</sup> Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 50–52; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 169–193.

<sup>46</sup> Курилович Е. О. О балто-славянском языковом единстве // Вопр. славян. языкознания.— М., 1958.— Вып. 3.— С. 22; Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков : В 2 т.— М., 1961.— Т. 1.— С. 133, 149; Дыбо В. А. Сравнительно-фонетические таблицы // Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков : Введение. Сравнительный словарь /b – k/.— К.; М., 1971.— С. 158; Савченко А. Н. Знач. праця.— С. 80; Семереньи О. Знач. праця.— С. 57–62; Бурмистрович Ю. Я. Знач. праця.— С. 50–52; Маслова В. А. Знач. праця.— С. 193

<sup>47</sup> Гаспаров Б. М., Сигалов П. С. Сравнительная грамматика славянских языков : Пособие для студентов.— Тарту, 1974.— Ч. 1.— С. 10–11; Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы : Реконструкция и историко-типолог. анализ праязыка и пртокультуры : В 2 кн.— Тбилиси, 1984.— С. 163.

них досліджень індоєвропейських мов взагалі. Наближення якості складових сонантів до голосних фонем дозволило зробити припущення про наявність у підсистемі самостійних складових сонорних фонем певних опозицій, які не властиві іншим групам сонантів. Так, найвагомим аргументом на користь самостійності складових сонорних, на думку Ю. Я. Бурмистровича, є реконструкція опозицій протослов'янських приголосних за довготою та короткістю<sup>48</sup>. Із встановленням опозиційних відношень для складових сонантів протослов'янського діалекту пов'язана низка суперечливих питань. Важливим для тлумачення історії фонологічної системи протослов'янського діалекту, а далі й праслов'янської мови (конкретніше, для пояснення походження дифтонгічних сполучень *ĭr*, *ŭr*), на наш погляд, є питання про наявність у підсистемі складових сонантів опозиційних відношень за палатальністю / непалатальністю (передній / непередній ряд). Гіпотезу про можливість установлення такої категорії для складових сонорних протослов'янського діалекту висували С. Б. Бернштейн, Б. М. Гаспаров, П. С. Сигалов, В. А. Маслова та ін.<sup>49</sup>. Критично поставився до цього припущення Ю. Я. Бурмистрович, указуючи на те, що категорія палатальності / непалатальності, по-перше, виникла наприкінці давньоруського періоду, по-друге, «прийняття протиставлення непалатальних та палатальних складових сонорних при одночасному постулюванні відсутності такого протиставлення в підсистемі нескладових, зокрема й сонорних приголосних, порушує твердження про системність мови, що є особливо сильною саме на фонематичному рівні»<sup>50</sup>.

Отже, наслідком дії низки фонетичних та фонематичних законів було становлення фонологічної системи праслов'янської мови. Дослідження протослов'янських фонологічних процесів дозволило глибше зрозуміти та пояснити сутність фонологічних змін у праслов'янській мові. А це сприяє підвищенню загального експланаторного рівня праслов'янської фонології як окремої наукової дисципліни.

(Слов'янськ)

A. S. OREL

#### THE ORIGINS OF THE PROTO-SLAVIC PHONOLOGICAL SYSTEM (THE CONSONANT SUBSYSTEM): A LINGUO-HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The views of linguists about the process of consonant subsystem of Proto-Slavic dialect of Proto-Indo-European language formation and development according to the common tendencies of Proto-Slavic phonological system development are analyzed in the article. The importance of historical phonological investigations studying is founded with the aim of upgrading explanatory level of Phonology and formation causal-investigatory connects the result of which is formation of Proto-Slavic phonological system.

Keywords: Proto-Slavic language, phonological system, consonant subsystem.

<sup>48</sup> Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 51–52.

<sup>49</sup> Бернштейн С. Б. Зазнач. праця.— С. 133; Гаспаров Б. М., Сигалов П. С. Зазнач. праця.— С. 20; Маслова В. А. Зазнач. праця.— С. 177.

<sup>50</sup> Бурмистрович Ю. Я. Зазнач. праця.— С. 52.